

ЗА НЯКОИ ЗАНАЯТИ ОТ ШИРОКА ЛЪКА

Ваня Йорданова

Разположено на десния бряг на Широколъшка река, в непосредствена близост до областния център Смолян и курорта Пампорово, село Широка лъка е една от най-предпочитаните туристически дестинации в Централната част на Родопския масив.

Будно културно-просветно средище в миналото днес¹ селото пази ревниво възрожденския си дух. Впечатляващата архитектура на по-голяма част от сградите тук, съхранените фолклорно-музикални традиции, са част от богатото културно-историческо наследство на региона, което привлича туристи от страната и чужбина. Като ресурс в културния туризъм се очертават и битуващите до наши дни занаяти в селището. Устойчивостта им във времето е плод, както на непосредствените нужди на местното население, така също на любовта и уважението към традицията, която тук се усеща навсякъде.

Предмет на настоящето съобщение са част от характерните за селището занаяти, които все още се практикуват от местни майстори. Акцентира се върху промените, които неизбежно настъпват в тях при адаптирането им към съвременната действителност. Посочват се възможности за тяхното съхранение в бъдеще. Същевременно се очертават някои нови тенденции в областта на народното творчество, намерили израз във все по-често срещаната практика за направата на специфични обредни вещи като мартеници, кукерски маски, да се обвързват с нуждите на пазара.

Съобщението се основава на теренен материал, събиран от автора на съобщението през пролетта и лятото на 2005 г.

За да се подчертае приемствеността в развитието им, е направен кратък преглед на занаятите в Широка лъка от края на XIX – първата половина на XX век. Използвани са архивни данни и публикации по темата.

В по-стари времена Широка лъка е било развито занаятчийско селище. Има данни за добре развито зидарство, дърводелство, царство, абаджийство, шивачество, ковачество, калайджийство, сарманджийство и др.²

Дюлгерството е широко разпространен в Среднородопието занаят, осигуряващ прехраната на цели семейства и села (каквото е случаят със с. Югово). Родопските майстори-строители работели навред из страната, а така също и в Беломорието. Славата им се носела из цялата Османска империя. Известни там са и широколъшките майстори, които старите предания сочат като строители на едни от най-хубавите и големи джамии, мостове и сгради в империята – джамията “Селимие” и “Шахзаде” в Истанбул; “Коджа дервиш мехмед-джамия” в София (т.нар. “Черна джамия”) и др.³

За строители на местната църква “Успение Богородично” се сочат местните майстори Тодор Посрев и Дамян Каров. Според Николай Клисаров те по-вероятно са били ръководители на местната строителна група, организирана в дюлгерско сдружение, а главен майстор бил Митю Киряков от Чепеларе.⁴ Това разбира се не намалява приноса на тукашните дюлгери при строителството на този уникален паметник на културата. Църквата “Успение Богородично” е една от първите възрожденски църкви в Средните Родопи, построена през 1834 г. за 40 дни с активната помощ на всички жители на селото. Впоследствие в непосредствена близост се построяват костница, килийно училище, взаимоучително училище и камбанария, което оформя оригинален архитектурно-църковен комплекс от манастирски тип.

Значителна част от сградите тук, дело на десетки безименни майстори, са обявени за паметници на културата. Сред тях са Згуровския конак, в чиято сграда в момента се намира музейната сбирка, Каровските къщи, Калайджиевата къща и др.

И в наши дни строителството е предпочитано занимание за широколъшчани. Макар техническите нововъдения да са навлезли широко в практиката на тукашните майстори, старата строителна школа не е забравена. Местните строители могат с еднаква прецизност както да построяват нова сграда, така и да реставрират стара такава.⁵ Затова са търсен и желан партньор не само тук.

* * *

Селото се славело и с добре развито кацарство.⁶ Заобиколено навред от иглолистни и широколистни видове гори – основен материал при изработка на дървени съдове и предмети за бита, както и на мандраджийски пособия, Широка лъка задоволявала нуждите от подобна продукция и на близките села и махали. Те намирали широк пазар сред тамошните жители, ангажирани главно с овцевъдство. Днес в Широка лъка все още с дървообработване активно се занимава само Вълко Тодоров Масурски на 34 г. Би могло да се каже, че той е потомствен майстор в тази област. Неговите баща и дядо са били бъчвари. Самият той, макар и рядко продължава да изработва каци, ведра, бурилки. Занаята обаче не усвоява от предците си. Възпитаник на Техникума по дървообработване в гр. Смолян, специалност “Мебелно производство”, Вълко открива своята страст в дърворезбата. Резбоването учи и усъвършенства сам. Първоначално резбова дървени поставки и дребни сувенири. Впоследствие “разширява асортимента” и започва да получава поръчки за изработване на пана, малки домашни иконостаси, за да дойде и голямата поръчка – иконостаса на възстановения параклис “Св. Тодор”. За изработката му Вълко не взема пари. Това е неговия дар за възстановяването на параклиса.

Направен е от орех, като материалът е осигурен от настоятелството на параклиса. Над него работи упорито няколко месеца и удовлетворението му от добре свършената работа е заслужено.

Основна част от клиентите му обаче са чужденци, които търсят предимно сувенири.

* * *

Един от най-разпространените занаяти в Родопите от края на XIX-началото на XX век е абаджийството. Като центрове на занаята се оформят Устово, Райково, Полковник Серафимово, Петково, Златоград, Широка лъка⁷. Почти всяка къща от посочените селища е представлявала малка фабрика в производството на домашно тъкани аби и шаяци, използвани за ушиването на традиционно мъжко, женско и детско облекло.

Битувала активно до към 20–30-те години на XX век, местната женска носия от т. нар. сукманен тип, се отличава с изключителната

прецизност в изработката, която впечатлява и до днес. Към задължителния ѝ състав се включват риза с туникообразна кройка от домашно памучно платно; горна дреха, с кройка на сукман, наричана тук вълненик; връхна дреха – клашник, къса до кръста, с ръкави до под лакътя, пояс, престилка – миндил, както и кърпа за главата (тестемел) и принадлежности за обуване (лапчини, чорапи, терлици). Вълненикът и клашникът били изработени от домашен тъмносин плат, а украсата им от гайтанови обтоки и линейарно сърмено вземо по полата и ръкавите, била истинско предизвикателство пред местните терзии и шарачки. Прочути с майсторлъка си били Лика Радичева, Чока Чуртова и др., които работели денонощно, криейки се една от друга, за да покажат на някои голям християнски празник изработените от тях нови дрехи. Тогава, както свидетелства Д. Каров, ставало нещо като ревю, на което всички жени обличали новите си дрехи и не можело да се намерят два еднакво украсени вълненика или клашника⁸. Обект на украса, предимно със сърмени мотиви, били и терлиците. Така те се свързвали със сукмана и връхната дреха.

Заслужава да се отбележи и факта, че в зависимост от функцията и предназначението си вълнениците били различно украсени. Украсата сама по себе си е ярък разграничителен белег и подсказва по красноречив начин кога и от кой може да се носи съответната дреха.⁹ За това подсказва и колоритът на престилката (миндила), оформен от пресичащи се по вътъка и основата разноцветни ивици.

Черни гайтанови обтоки оформяли колорита и на местната мъжка носия, която битувала тук в две разновидности: едната, носена от зидари и занаятчии се шиела от черен или тъмносин домашен тепан плат; другата, носена от овчари, се изработвала от тефтиков домашен плат. В празник мъжете обували калцуни или калеври, като за по-младите те също се украсявали с много гайтан.

Промените в социално-икономическия и културен живот в началото на XX век обуславят упадък на абаджийството и свързаното с това постепенно отпадане от употреба на традиционното облекло. Тези тенденции не подминават и с. Широка лъка. В Анкетна карта за състоянието на етнографията и фолклора в Смолянски окръг към 1981 г.¹⁰, откриваме, че абаджийството и терзийството са занаяти, изчезнали в селото около Първата световна война, но все още се срещат везбари и шарачи.

Най-новите проучвания по темата показват, че към днешна дата в селото все още има една жена, която умее да шиє и шиє по поръчка традиционно облекло – мъжко и женско. С аба се снабдява от жители на Широка лъка, в семейните ракли все още се намират неизползвани някогашни запаси. Гайтан за украсата купува от Пловдив. Пак оттам се снабдява и с ламе, наместо сърма. И тъй като то е по-мекo и тънко, за да стане достатъчно плътно и да стои добре на вълнения плат, тя го преработва – сдипля го, прави го на няколко ката, след което го преприда и едва тогава шари с него вълнениците, клашниците и терлиците. Тя “облича” целия ансамбъл към местното читалище. Търсят я и от други ансамбли от региона. Иначе пазар за продукцията ѝ няма (като изключим спорадичен интерес от страна на чужденци, посетили Широка лъка) и затова без предварителна заявка Златка Белакова не шиє. Изключение прави само за терлици, изкусно везани с различни мотиви – “таралежи”, “хурки”, “охлюви”, които все още са доста търсени като подарък и сувенир¹¹. В дома ѝ за показ стоят ушитите от нея за внука и внучката облекла. (Обр. 1, Обр. 2) Освен да шиє тя умее да тъче халища, губери, черги; да плете възи.

Обр. 1. Традиционен женски костюм от Широка лъка.
Изработен от Златка Белакова

*Обр. 2. Традиционен мъжки костюм от Широка лъка.
Изработен от Златка Белакова*

Не по-малко известна шарачка на вълненици, клашници, терлици в Широка лъка е и осемдесет и шест годишната Мария Узунова, която успява да привлече като помощница и внучката си.

Усъвършенствала уменията си във везането на терлици е и Величка Райчева, която освен тях всяка година приготвя за продан и мартенички. (Обр. 3)

По мое мнение везбарската традиция в Широка лъка показва известна устойчивост. Не са единични случаите, при които от майка на дъщеря или от баба на внучка се предават умения в тази насока. Заслуги в това отношение имат и читалище “Екзарх Стефан”, Основното училище “Никола Вапцаров”, Дома за отглеждане и възпитаване на деца, лишени от родителски грижи “Катя Ванчева”, Екологична организация “Родопи”, които съвместно разработиха и реализираха през 2004–2005 г. проект по Програма “Живо наследство”. Проектът “Заедно да съхраним традициите на Широка лъка” предвиждаше обуче-

Обр. 3. Една от известните възбарки на терлици – Величка Райчева

ние на деца от дома и жители на Широка лъка в традиционни и все още живи в региона занаяти – резбарство, тъкачество, шарачество. Като преподаватели са привлечени местни майстори, а включването в сформирани групи е съобразно желанието и интересите. Предвид възрастта на по-голяма част от обучаваните (деца на възраст между 10 и 14 г.) в курсовете се дават първоначални знания (теоретични и практични), необходими при практикуването на някои от посочените занаяти. С помощта на ръководителите децата изработват резбовани дървени пана, тъкат черги, бродират терлици. Най-сполучливата част от готовите изделия са изложени в продължение на един месец във фойето на Туристическия център в селото. Специално за една от финансиращите проекта фондации “Работилница за граждански инициативи” – София, е изтъкан и подарен трибагреник.

Така възбуден интересът към занаятите се превръща в траен за една част от децата, които, както споделят информатори, продъл-

жават да се занимават и да усъвършенстват някои от придобитите умения¹².

* * *

Село с изключително жизнена музикално-певческа традиция, Широка лъка успява да поддържа все още жива и тази в изработването на музикални инструменти, най-вече гайди. “С добри гайдажии свирачи са прочути селата Чокманово и Дерекъой в Ахь-Челебийско и Широка лъка в Станимашко...” – пише Стою Шишков.¹³ Не случайно ядрото от 40 гайдари, около което се сформира през 1961 г. прочутият оркестър “100 каба-гайди”, е събрано в с. Широка лъка.¹⁴ Периодично провеждащите се събори на връх Рожен, превърналите се в традиция ежегодни гайдарски надсвирвания в близкото с. Гела, карнавалните игри, както и почти всички родови и семейни празници, на които “без гайда не може”, поддържат жива гайдарската традиция в селото. Благоприятен фактор в това отношение се оказва функционирането на Националното училище за фолклорни изкуства, в което се обучават деца в специалността “гайда”. Постоянната нужда от местен човек, който да поддържа в добро състояние гайдите на учениците, до голяма степен обуславя наличието на майстор на гайди в лицето на преподавателя от НУФИ Калин Бочуков. Потомствен гайдар (с дядо и баща гайдари), в направата на този инструмент Бочуков се учи от Дафо Трендафилов от с. Гела и като ученик в Музикалното училище. Днес на неговите умения разчитат всички ученици от училището. Той умее, както да направи една гайда “от начало до край”, така също и да извършва всякакви ремонти по вече готови изделия. “За да не се изгуби занаята” Бочуков непрекъснато насърчава учениците си да гледат и да се учат “кое как става”. За по-дребни поправки вече някои от тях се справят сами, което е крачка напред в желанието му да научи и другите на майсторлъка си. Извън тези “постоянни клиенти” Калин няма други, но споделя, че ако има търсене е готов да прави гайди и за продажба. (Обр. 4)

* * *

В първата събота и неделя на месец март в селото ежегодно се провеждат карнавални игри. Обичаят е свързан календарно с понеделника на Сирната неделя, който тук е наричан “Пес понеделник”,

а оттам идва и названието на маскираните – “песяци”. Тъй като този по-неделник, следващ Сирни заговезни, се мени в календара, в последните десетилетия организаторите фиксират като официални дни на игрите началото на месец март. Централно място в него заемат групата предрешени момчета и млади мъже, облечени в характерната за селището горна женска дреха – вълненник, препасани с кожени колани, на които висят хлопки, чанове, звънчета, “въоръжени” с дървени саби и окичени с мартеници, сушени червени чушки, подкови. Характерни за широколъшките “песяци” са маските от обърната навън козя или овча кожа, които покриват цялата глава. В миналото всеки участник в игрите сам стягал костюма и маскировката си. Днес да изработват маски умеят малцина. “Най-големият майсторлък е да вземеш точно мерките за отворите на очите и устата” – разказва Никола Шопов, един от търсените и утвърдени майстори. Изработката на една маска отнема около три дни. И понеже всяка година участниците искат да са с нови маски, не желаят старите, месец-два преди игрите за Никола Шопов и Стойчо Бечев започва усилена работа. Обикновено всеки сам осигурява кожата за маската. С овчи кожи се снабдяват от селото, козите купуват от Беден, Брезе, Грохотно, Настан. Цената е между 5–6 лв., ако я купуваш на място и 10–15 лв., ако е доставена в Широка лъка. Следва задължително осоляване с едра сол, след което кожата се свива на топка и престоява така

Обр. 4. Майстор на гайди Калин Бочуков в работилницата му

около 1–2 седмици. Едва тогава се пере с хладка вода и се разресва бавно с едър гребен. Изсушава се като се изпъне на рамки за 2–3 дни. Обработените по този начин кожи вече са годни за направата на маски от тях. “Най-страшните и най-рошави маски са най-хубави. Колкото по-дълъг е косъма, толкова по-хубава е маската.” Някои от тях наподобяват животни – имат рога, муцуни; други пък напомнят човешко лице – с очи от пластамасови туби, мустаци и вежди от кълчища, с нос от рог и с вързана над челото мартеничка. Празникът се чака с трепет, особено от най-малките. Тази година двама от участниците са били деца на три годишна възраст, което безспорно е една иновация в традицията. За “Песпонеделник” пристигат гостуващи състави от Пловдивско, Карловско, Благоевградско, Варненско. Празникът е популярен и в чужбина. Интерес проявяват японци, ирландци, швейцарци.

Тази година дори пристигна група от Китай. Селото буквално оживява в дните на карнавала, а броят на желаещите да наблюдават съставите достига хиляди.

В дните на карнавала е и най-усиленото търсене, най-вече от чужденци и гости на селото, на сувенири и спомени от Широка лъка. Тогава се продават по-голяма част от миналогодишните маски. В услуга на туристите местните майстори изработват и малки по размери, рекламни кукерски маски, както и калъфи за GSM апарати във вид на маска. (Обр. 5)

Специфичен обреден реквизит, продукт на нес-

Обр. 5. Никола Шопов с изработени от него кукерски маски, сувенирни маски и калъфи за GSM апарати

специализирано народно приложно изкуство в близкото минало, днес изработването на кукерски маски, подобно на някои други видове обредни предмети, стават обект на специализирана дейност¹⁵. Появата на сувенирни маски за пазара, повторението на модели на маски при изработката на предмети с преимуществено утилитарно предназначение (каквито са кальфите за GSM например), са нови явления и тенденции в битата на местното население, продиктувани от желанието им да се адаптират към новите предизвикателства на времето и да задоволят най-вече туристическия интерес.

Впрочем, именно привличането на нови и повече туристи е една от възможностите за по-нататъшно развитие и съхранение на занаятите тук. За любителите-планинари Широка лъка е изходен пункт за връх Персенк, на 12 км източно от селото е курортът Пампорово, в непосредствена близост са Беденските минерални бани, с начална точка Широка лъка са и множеството туристически маршрути, предлагани от туроператорски фирми.

Съчетаването на планински, еко, балнеоложки с културен туризъм, в които работата на местните занаятчии е една от възможните атракции за туристи, е благоприятна, но все още неразвита възможност. За реализирането ѝ трябва да се обединят усилията, както на тукашните майстори, представителите на местната власт, така също и на туроператорските служби, които презентират селото пред български и чуждестранни туристи. Осъществяването ѝ до голяма степен ще бъде улеснено от факта, че всеки от анкетираните майстори декларира готовност да посреща и работи с туристи. Със специално пригодно за целта помещение, оборудвано с всички необходими за упражняване на занаята инструменти, разполага почти всеки от тях. Изключение правят само жените, занимаващи се с тъкачество. Както и в миналото, те работят в домовете си, но вече заимстват една на друга отделни части от набора за стан, тъй като не всички притежават пълен такъв. В дома си работи и единствената жена в района, която шие традиционно облекло. Въпреки напредналата си възраст Златка Белакова (79 г.) с радост посреща гости, готова да покаже на всеки онова, което е сътворила. С желание и мисъл да остави знанията си на някого тя продължава и да обучава. По-широка, целенасочена реклама на месните занаятчии (присъствието в селото на майстор от типа на някогашните терзии само по себе си е атракция), включва-

нето им в културни маршрути, в проекти от типа на гореспоменатия, са възможни перспективи за бъдещото им развитие.

Бележки

¹ Сб. Широка лъка – просветно огнище в Родопите. Юбилейна книга на народното читалище “Митрополит Стефан” в с. Широка лъка. С., 1947

² Каров, Д. За Широка лъка с любов. 1998, с. 38

³ Клисаров, Н. Църквата Успение Богородично, с. Широка лъка, Смолянско. С., 2003. Исторически бележки за Широка лъка, с автор Калинка Борова, с. 5

⁴ Пак там, с. 8

⁵ Специализирана в реставрацията на стари къщи е фирма “Филтер”, с ръководител Филип Терзийски, бивш служител в НИПК. Собствени строителни фирми, които поемат поръчки не само в селото, имат още Манол Дурев, Манол Чернев. Горната информация е предоставена от Йорданка Читанова – технически сътрудник в Исторически музей – Смолян, за което изказвам благодарност.

⁶ Научен архив – Исторически музей – Смолян, Ф. VI, а. е. 146/5, с. 1. Национална програма “Родопи” 1981–1985. Етнографски проучвания на традиционната материална култура в Родопи. Занаяти. Зап. Надежда Тенева

⁷ Тенева, Н. Родопски занаяти, С., 2003, с. 123

⁸ Каров, Д. Цит. съч., с. 236

⁹ За разнообразните според функция и украса вълненици виж по-подробно Райкова, М. Традиционно облекло в Средните Родопи: вълненик, миндил. – В: RHODOPICA, 1999, кн. 1, с. 235–238

¹⁰ Научен архив – Исторически музей – Смолян, Ф. VI, а. е. 160

¹¹ В недалечното минало терлиците са задължителен елемент от моминския чеиз. В него се включват до 30–40 чифта. Те са най-често срещания дар на роднини, приятелки, гости, посетили новия дом на младата невеста.

¹² Изказвам благодарност за предоставената информацията на Величка Райчева, председател на читалище “Екзарх Стефан” в с. Широка лъка.

¹³ Шишков, Ст. Народните свирала в Родопите – в-к “Родопски напредък”, год. VI, кн. VIII и IX, с. 196

¹⁴ Главчева, Р. Родопското гайдарство – уникална проява на народното музикално изкуство – В: Родопската култура. Доклади, съобщения от научни форуми УНК “Родопи” – 2003, с. 80

¹⁵ Ангелова, Р. Обредни предмети – В: Етнография на България, том III, С., 1985, с. 353